

De dorpen in de Noordoostpolder zijn na een halve eeuw toe aan hun tweede oplevering. De ontwerpers van Creil, Marknesse, Kraggenburg en Ens stonden vol idealen achter de tekentafel, en dat is nog altijd te bespeuren. Door terug te grijpen op het polder-DNA zijn in dit deel van Flevoland vernieuwingen mogelijk.

Het DNA van de Noordoostpolder

Het is bar koud in Creil, deze late wintermiddag. Tot zover het terechte vooroordeel over de Noordoostpolder: op de voormalige zeebodem is het altijd een tikje frisser. Een ander cliché, dat het er een saaie boel is, klopt niet. Je zou zelfs kunnen zeggen dat de dorpsbrink in zekere mate bruist. Leerlingen van de basisscholen fietsen in groepen naar huis, terwijl de uitbater van dorpscafé het Poortershuis zijn eerste gasten ontvangt. Bij het pompstation praten een paar dorpelingen elkaar bij. Mensen lopen in en uit bij de Spar, elektronicazaak Euronics en Hajo's Allerhande, waar je

terecht kunt voor fietsen, gereedschap, speelgoed en schaatsen. Hajo heeft daarnaast een postagentschap en een stomerijservice. Creil heeft nog voldoende voorzieningen. Voor liefhebbers van ruimtelijke kwaliteit is er in het dynamische polderdorp ook het nodige te beleven. Weliswaar zijn de meeste huizen, bedrijven en winkels een toonbeeld van eenvoud, de oorspronkelijke ontwerpers deden niet zomaar wat. Zo is er ruim een halve eeuw na de bouw van Creil nog veel van het gedachtegoed van architect Th. G. Verlaan terug te zien. Dit is de brink zoals hij ongeveer bedoeld is. Hoge bomen geven de open ruimte middenin het dorp een natuurlijk karakter. De kerken staan niet centraal maar aan de rand – de planologische vertaling van de toenmalige verzuiling in Nederland waarin geen enkele geloofsgemeenschap de overhand had. Het dorpscafé van Creil staat nog steeds op een markante plek: aan de weg die de dorpen in de Noordoostpolder verbindt. Deze dorpenring leidt via Bant en Luttelgeest naar Marknesse.

Vizier

Ook in Marknesse is de brink een verzamelplaats voor voorzieningen zoals het busstation, winkels en een kerk. Hier is het karakter van de brink echter aangetast. 'In veel polderdorpen herken je de grintbetontegels en plantsoenaanleg van de jaren zeventig op de dorpsbrinken. De jaren zeventig, tachtig en negentig lieten hun sporen na, die opgeteld een rommelig dorpsbeeld opleveren', legt

Ens werd gesticht in 1946 en heeft huizen met puntaken, gebouwd in de traditionele stijl van de Delftsche School. Er is veel groen in de vorm van tuintjes en openbaar groen.

De woningen zijn simpelweg te klein of gedateerd wat betreft isolatie en installaties. Wooncorporatie Mercatus kan niet om renovatie of sloop van delen van haar woningbezit heen. Zo zijn er in Bant in 2008 achttien verouderde huurhuizen gesloopt. Dit jaar volgt de oplevering van de eerste nieuwbouw, waar het polder-DNA als inspiratie is gebruikt. Ook de openbare ruimte kan op diverse plekken een oppepper gebruiken. Stedenbouwkundige Van Assen heeft behalve de brink van Marknesse wel meer voorbeelden van teloorgang langs de dorpenring. In menig dorp zijn ontsierende bedrijfspanden te vinden. 'Die ondernemingen hadden aanvankelijk een passende maat en schaal, maar zijn zo gegroeid dat ze intussen te groot zijn om in de dorpskern te blijven. En aan de dorpsrand slaan ze een bres in de "groene mantel" die alle polderdorpen hebben. Maar een verplaatsing is natuurlijk niet op stel en sprong geregeld.'

Bomen

De bomengordels waren ooit bedoeld als windvangers in de kale Noordoostpolder, maar geven de dorpen ook een vriendelijke uitstraling. Bomenaanplant is op veel plekken al een hele verbetering voor de ruimtelijke kwaliteit. De dorpen en agrarische erven zijn in de Noordoostpolder immers herkenbaar als groene oases. Van Assen laat in Tollebeek het bedrijventerrein zien. 'Het is mooi inge-

stedenbouwkundige Sandra van Assen uit. 'Het resultaat: parkeerplaatsen, bosschages, kunstwerken, verkeersremmende maatregelen, renovaties, nieuwbouwwijken. Hier zie je dat de brink van Marknesse vooral een parkeerplein is geworden.' Van Assen draait zich om en toont dan de grote kwaliteit van het dorp die behouden is: het 'vizier' op het open landschap. 'Die blik naar buiten, recht vanuit Marknesse, is welbewust ontworpen en bestaat gelukkig nog steeds.' Om de hoek ligt de traditionele loswal, zoals veel van de nederzettingen in de Noordoostpolder van oudsher hebben. In de jaren vijftig hielden de planners rekening met vervoer over water, maar de meeste ondernemers op het aanpalende bedrijventerrein gebruiken de kade niet. Veel van de bedrijfspanden hebben ook hun beste tijd gehad. 'Misschien dat de bedrijven op termijn wel op een nieuw terrein terecht kunnen. Voor de woningbouw van Marknesse ligt hier namelijk echt een kans. Maar wél met behoud van het vizier op de polder.'

DNA

Met het oog op de herstructurering van de dorpen hebben de gemeente Noordoostpolder en woningcorporatie Mercatus onderzoek laten doen. Van Assen ging in 2008 met architect Bauke Tuinstra van TWA architecten, landschapsarchitect Tamara Ekamper en projectleider Niels Tienstra aan de slag met het ruimtelijke en cultuurhistorische 'DNA' van de dorpskernen in de Noordoostpolder.

Een eerder project van Van Assen speelde in de Wieringermeer, de eerste polder in de serie Zuiderzeewerken. 'Daar ontbrak lange tijd visie, waardoor er in de dorpen is gehersstructureerd zonder rekening te houden met het gedachtegoed van ontwerper Granpré Molière, die als supervisor bij de ontwerpen voor de Noordoostpolder betrokken was. Hier is het gelukkig nog niet te laat.'

Het onderzoeksteam kreeg onder aanvoering van het Oversticht – de adviesorganisatie voor ruimtelijke kwaliteit waar Ekamper en Tienstra werken – subsidie uit het Belvederefonds. Het fonds stimuleert onderzoek naar behoud van cultuurhistorische waarden in de ruimtelijke ordening.

Cultuurhistorie is *hot* in de polder. Zo staat het voormalige eiland Schokland op de werelderfgoedlijst van Unesco, en is de hele polder kandidaat voor die lijst. Burgemeester Ridder van Rappard, ook een drijvende kracht achter het onderzoek naar de kwaliteiten van de polder, schreef een ontwerpwedstrijd uit om de befaamde schokbetonnen 'Polderschuur' nieuw leven in te blazen.

Sloop

De warme aandacht voor cultuurhistorie en de mogelijke monumentenstatus van het gebied betekent niet dat er een stolp overheen komt. 'Boeren en inwoners van de dorpen hoeven niet bang te zijn dat er niets meer mogelijk is in de Noordoostpolder. Onze opgave was om behalve de historie ook oplossingen in kaart te brengen. Niet vanuit de

Cultuurhistorie is *hot* in de polder

drang naar behoud, maar op zoek naar identiteit. Als je die respecteert kun je nieuw bouwen', stelt Van Assen. Want het leven staat ook in de polder niet stil. De rijtjeshuizen uit de jaren vijftig voldoen niet allemaal meer aan de wooneisen van deze tijd.

De typerende schokbetonnen 'Polderschuur' uit de Noordoostpolder.

Links: Nagele is het product van twee modernistische architectenverenigingen, De 8 en Opbouw. Dit ontwerp van Van Eyck en Van Ginkel werd uiteindelijk goedgekeurd in 1954.

Boven: In Nagele is de traditionele bouwstijl verlaten en hebben alle huizen platte daken (1962).

De maakbare polder

pakt, helemaal omzoomd door groen. Dat is een voorbeeld voor andere dorpen en voor boeren die hun erfbouwing hebben uitgebreid zonder de bomensingel eromheen door te trekken.' Verder kan in woonwijken het toevoegen van straatgroen goed doen. 'Daarmee krijg je het oude beeld van de groene polderstraat terug. Oorspronkelijk hadden de ontwerpers straten in gedachten met in elk geval één strook met bomen, voortuinen met hagen en soms plantsoenen.' Door de noodzaak van meer parkeerruimte ging dit idee veelal verloren. Volgens Van Assen is er een oplossing mogelijk zonder parkeerplekken te verliezen. 'Veel huizen hebben diepe tuinen. Die waren destijds bedoeld om bijvoorbeeld zelf groenten te verbouwen. Nu zijn veel van die tuinen te diep of ze worden helemaal verwaarloosd. Het ontbreekt mensen soms aan tijd om zulke grote percelen zelf te onderhouden. Door daar parkeerruimte te creëren, achter de heg, kan er in de openbare ruimte meer groen komen.' Het is duidelijk: de ontwerpers van de dorpen in de Noordoostpolder stonden vol idealen achter de tekentafel, en daarop kunnen we nog steeds voortbouwen. Van Assen: 'Het Polder-DNA-project is een van de mooiste klussen waar ik de laatste jaren mee bezig ben geweest. Er is zo veel inspiratie te halen uit de sterke stedenbouw uit het verleden. Er liggen hier volop kansen. De resultaten van het onderzoek zijn bruikbaar. Niet voor niets zijn de gemeente Noordoostpolder en Mercatus zo enthousiast. Wethouder Jaap van der Est heeft al gezegd: "Dit is de basis voor de tweede oplevering van de polderdorpen".' •

Voor de Nederlandse ruimtelijke ordening is de Noordoostpolder, een stuk voormalige Zuiderzeebodembodem van ruim 460 vierkante kilometer, te beschouwen als een gigantisch laboratorium. Als de maakbare samenleving ergens van toepassing was, dan was het wel in de IJsselmeerpolders. Na de plannenmakerij voor de Wieringermeer, in 1930 op de Zuiderzee veroverd, boog bouwmeester Granpré Molière zich over de Noordoostpolder. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog kreeg zijn bureau Granpré Molière, Verhagen en Kok de opdracht tekeningen te maken voor zes polderdorpen en Emmeloord als poldercentrum. Hun plan was de basis voor het uiteindelijke ontwerp. De stedenbouwkundige verkaveling van de Noordoostpolder kwam uit de koker van de Dienst der Zuiderzeewerken en Directie van de Wieringermeer. Aanvankelijk gingen de rijksdiensten uit van vijf dorpen met verspreid een aantal gehuchten voor de landarbeiders. Uiteindelijk stelden ze dit plan bij naar tien dorpen. De boerenarbeiders konden beter in de dorpen wonen dan verspreid over de polder, zo was inmiddels de overtuiging.

Om het maagdelijke land in te richten leunden de ingenieurs hoogstwaarschijnlijk op de theorieën van de Duitse geograaf Christaller. Zijn stervormige model uit 1933 ging uit van een rangorde tussen steden, verzorgingskernen en gewone kernen. De oorspronkelijke poldernederzettingen lagen op 8 kilometer van elkaar. Weliswaar is die vaste afstand ongeveer het dubbele van de afstand tussen dorpen op het 'oude land', maar uitgangspunt was dat inwoners per

fiets van A naar B zouden gaan. Door de snelle opkomst van het autoverkeer was deze redenering echter al gauw achterhaald. Granpré Molière was de voorman van de Delftse School, een traditionalistische architectuurstroming die in heel Nederland terug te vinden is. Bijzonder aan de Noordoostpolder is dat de ontwerpers een totaalontwerp neerzetten. De polderdorpen bestaan vooral uit rijtjes woonblokken met rode baksteen en oranje pannen. Dit sobere Delfts Rood kent hier en daar bijzondere details, en bepaalt overal in de polder het gezicht van de bewoonde wereld. Voor architectuurliefhebbers is de polder extra aantrekkelijk omdat de overgang van Delftse School naar het modernisme of 'Nieuwe Bouwen' er zo mooi zichtbaar is. Het Nieuwe Bouwen raakte in de jaren vijftig steeds meer in zwang en beïnvloedde de ontwerpers die bezig waren met de laatste polderdorpen. In veel dorpen zijn al kleine ingrepen te zien: op de zon georiënteerde bouw in stroken en minder formele architectuur. Het tiende dorp, Nagele, markeert de overgang naar de nieuwe tijd het meest overtuigend: het dorpsgezicht uit 1954 is een optelsom van horizontale lijnen, veel open ruimte tussen de bebouwing en van oorsprong alleen platte daken. Het dorp is hierom wereldwijd vermaard. Om nieuwe ontwikkelingen in de pas te laten lopen met de cultuurhistorie is Nagele momenteel studieobject in een 'onderzoekslab' van het Atelier Rijksbouwmeester. Een schat aan informatie over de tien dorpen in de Noordoostpolder is te vinden op www.polderdorpen.nl.

Arie Romein & Otto Verkoren

Onderzoeksinstituut OTB, TU Delft & IDS, Faculteit Geowetenschappen, UU

polycentrische metropolen (2)

De ontwikkeling van polycentrische metropolen in de VS bleek een ingewikkeld proces waarin suburbanisatie van wonen en werken en automobieliteit hoofdrollen vervulden. Ook in de sterk afwijkende context van Latijns-Amerika ontwikkelden metropolen zich tot polycentrische structuren. Maar de uitkomsten zijn heel anders.

Latijns-Amerika

Polycentrisme met andere spelers en processen

De Latijns-Amerikaanse binnensteden zijn van oudsher belangrijke locaties voor kantoren van de overheid, semi-overheid en grote nationale en buitenlandse ondernemingen. Vanwege de snel groeiende vraag naar goed bereikbare, middelgrote en grote kantoren verzezen gaandeweg steeds meer kantoorcomplexen langs grote uitvalswegen van de binnenstad. Dit ging vaak gepaard met een behoorlijke functiemenging, waar ook grote internationale hotelketens, winkelcomplexen en woontorens met luxe appartementen deel van uitmaakten. Dit resulteerde in langgerekte commerciële assen (*central commercial spines*), met middelhoge en hoge gebouwen, zoals de kilometerslange Paseo de la Reforma in Mexico City en de Avenida Paulista in São Paulo. De aanhoudende vraag naar nieuwe bedrijfsruimten dreef de grond- en huurprijzen langs deze assen zo ver op dat vanaf het midden van de jaren tachtig ook tal van nieuwe kantoorlocaties zijn ontwikkeld bij vervoersknooppunten aan de randen van de centrale stad.

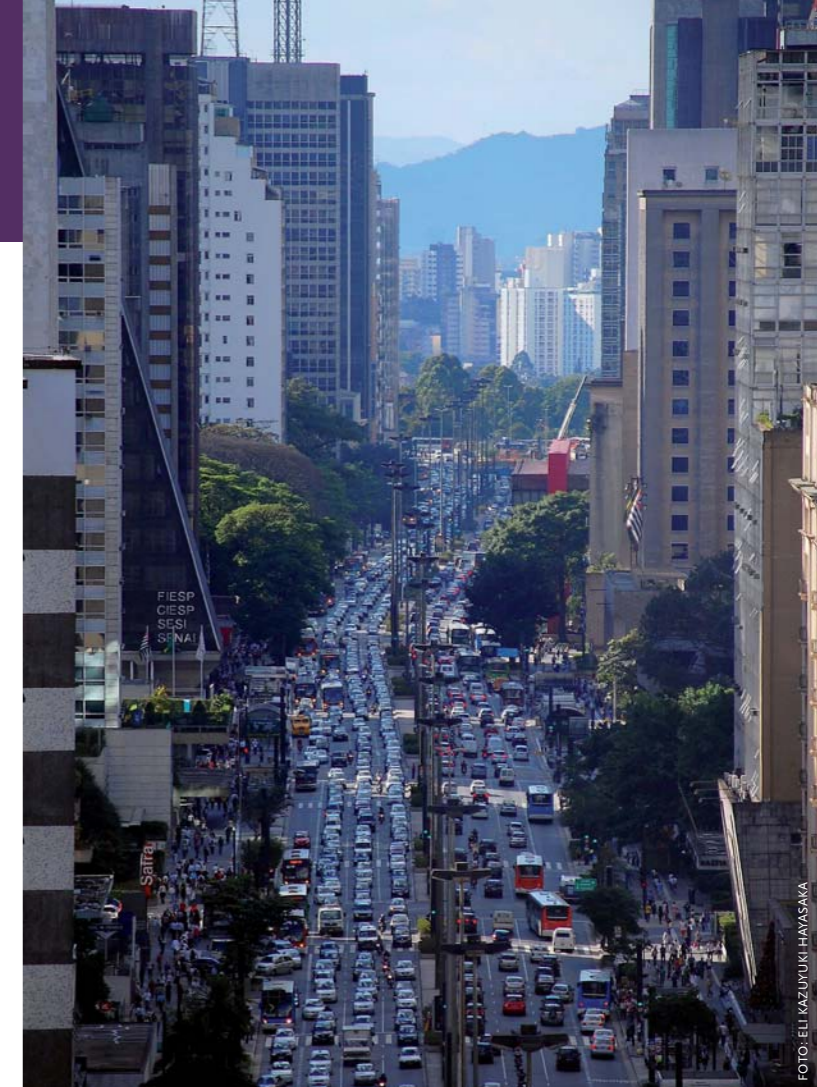
Sommige groeiden uit tot grote en sterk gediversifieerde subcentra. De Latijns-Amerikaanse metropolen hebben net als in de VS een polycentrisch karakter gekregen. Maar zijn ze ook hetzelfde?

Industrie en dienstverlening

In Latijns-Amerika drukt de industrie een belangrijk stempel op de ruimtelijk-economische structuur van de metropolen. Vroege uitzonderingen daargelaten, kwam de industrialisatie pas na 1930 op gang. Aanvankelijk richtte de industrie zich op importsubstitutie, met een grote staatssector, afgeschermd nationale markten en weinig mogelijkheden voor buitenlandse investeerders. Deze industrie was gelokaliseerd aan de randen van stadscentra.

Met de omhelzing van een neoliberaal beleid in de jaren tachtig gingen de grenzen voor buitenlandse investeringen open en kon de industrie zich meer op de export gaan oriënteren. En sinds de jaren negentig is de exportsector waarin veel internationale bedrijven opereren niet alleen fors gegroeid maar ook sterk gemoderniseerd. Deze ontwikkeling

In Latijns-Amerika speelt de industrie een hoofdrol in de stedelijke expansie

De vraag naar goed bereikbare kantoorruimten resulteerde in de Latijns-Amerikaanse metropolen in langgerekte commerciële assen, met middelhoge en hoge gebouwen, zoals de Avenida Paulista in São Paulo, Brazilië.

ging gepaard met de aanleg van nieuwe en steeds grotere industrieterreinen en -parken op grotere afstand van het stadscentrum, vooral in of bij bestaande kleinere kernen langs belangrijke spoor- en wegverbindingen. Daar vestigden zich niet alleen nieuwe ondernemingen, maar ook bedrijven die vanwege ruimtegebrek en/of bereikbaarheidsproblemen de locaties bij de stadscentra verlieten. Veel van deze bestaande kernen werden gaandeweg opgenomen in de expanderende metropool. Vooral de nieuwere industriële clusters van na 1990 hebben een omvang die het label subcentrum rechtvaardigt. De lege plekken dichterbij het stadscentrum die de vertrekkende industrie achterliet, zijn inmiddels ingenomen door nieuwe functies, meestal in de dienstensector.

Ook de detailhandel en commerciële dienstverlening vertonen al een aantal decennia een trend tot decentralisatie. Anders dan de industrie waren deze diensten oorspronkelijk sterk geconcentreerd in het stadscentrum zelf, en niet louter aan de rand daarvan. De ruimtelijke expansie van deze functies werd gestuurd door de ontwikkeling van nieuwe middenklassenwijken buiten de oude